

РЕФЕРАТИВНІ ОГЛЯДИ

УДК 316.4

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2023.98.7>

С. Л. КАТАЄВ

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет

Я. В. ЗОСЬКА

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри філософії та соціології
Маріупольський державний університет

ДИСКУРС ВІЙНИ В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІОЛОГІЇ¹

Монографія підготовлена колективом вчених Інституту соціології НАН України і присвячується пам'яті Валерія Михайловича Ворони, академіка НАН України, директора Інституту соціології в період 1992–2021 р.р.

Емпіричну базу досліджень, що включені в книгу, становлять дані моніторингу Інституту соціології НАН України за роки, що передували 2022-му, окремих порівняльних міжнародних досліджень, ініціативні опитування у мережі та інтерв'ю, що їх виконали співробітники Інституту соціології, дані Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), соціологічної групи «Рейтинг». Книга представляє дослідження 38 авторів.

Книга поділена на 7 розділів, що тематично представляють різні аспекти життєдіяльності суспільства в умовах війни.

У Вступі сформульовано основні проблеми війни та її наслідків, намічено напрями досліджень. У першій главі викладені методологічні засади вивчення суспільства у період війни та сформульована точка зору авторів на сутність російсько-української війни. В наступних розділах обговорені деякі важливі проблеми суспільства у стані війни та її соціальні наслідки. В книзі також містяться зразки використання кількісних і якісних досліджень співробітниками Інституту

¹ Українське суспільство в умовах війни. 2022 : колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін. ; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. С. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.

соціології НАН України для фіксації реакцій респондентів у перші місяці війни

Автори вважають, що в період війни формується *соціологія надзвичайності*.

Констатується, що Росія намагається повернути світ до часів світових війн минулого століття. Дії її обумовлені логікою реалізації як традиційної неоімперської російської ідеології, так і нової путінської доктрини «повернення споконвічних російських земель. Путінський режим у своєму рішенні розпочати війну в Україні став жертвою власної ілюзорної картини світу, яку створили та й досі намагаються підтримувати кремлівські пропагандисти.

В книзі позначено негативні наслідки війни для суспільства:» українському суспільству слід готуватися до подолання невідворотних соціально-культурних і психологічних наслідків війни. Посилаючись на П. Сорокіна, наголошено, що крім прямих і непрямих втрат населення та шкоди стану його здоров'я, виникають такі негативні наслідки війни, як: зниження життєвого рівня; обмеження прав і свобод громадян, переміщення великих мас людей; мілітаризація суспільства та свідомості; посилення втручання держави в усі сфери життя громадян; політична радикалізація; зростання тривожності, ворожості та агресії; чорно-біле сприйняття, атмосфера підозрілості, «полювання на відьом».

Позначені також фактори, що протистоять негативним наслідкам війни. Це: соціальна консолідація та подолання суперечливих геополітичних орієнтацій, (мається на увазі дерусифікація), мобілізація ресурсів виживання, піднесення патріотичної свідомості та формування чітко визначеної національно-громадянської ідентичності в усіх регіонах України.

Війна вводить розрізнення, які по-новому сегментують населення, помітно зменшуючи значення традиційних ознак, що диференціюють і стратифікують громадян.

Ситуація винятковості, зумовлена війною, характеризується низкою важливих моментів, які брав до уваги авторський колектив. По-перше, війна, особливо на початковому етапі, генерує переважно хаос, щодо якого множаться хибні оцінки, а соціальні інститути, ті структури, що покликані приборкувати суспільну ентропію, ніби втрачають цю здатність.

По-друге, помітне ослаблення соціального контролю за подіями та процесами в суспільстві може бути і швидко минулим, і хронічним.

По-третє, адаптаційні практики індивідуального само захисту, інноваційні форми взаємодії та співробітництва між інститутами, організаціями, категоріями населення, окремими громадянами формують особні анклавні соціального порядку, принагідно стверджуючи нову нормальність посеред викликаного війною безладу і звичку до неї – таке собі творче підпорядкування та «одомашнення» винятковості та плутанини.

По-четверте, надзвичайність стосується й самої соціології, її здібності отримувати релевантне чи правдоподібне знання про стани і процеси в суспільстві.

Соціологія надзвичайності також потребує задіяти методологічні і концептуальні можливості *парадигми складності*. Ця парадигма є удосконаленою версією соціальної синергетики. Розглядаються показники *системної ентропії*, що вказує на рівень системної хаотизації, *соціальної напруженості*. Слід виявляти ресурси, які б у ситуації варіативності майбутнього в кризових точках біфуркації спрямували суспільні тренди у напрямі позитивного варіанта розвитку подій. Лавиноподібна зміна повсякденних практик, і їхня раптова неузгодженість тягне за собою хаотизацію і некерованість суспільства. Зростає роль доленосної випадкової флуктуації.

Автори надають соціологічні інтерпретації смислів російсько-української війни. Глобальне значення цієї війни полягає у зіткненні двох світоглядів і політик щодо майбутнього глобального світ-порядку, а саме того, чи буде він будуватись згідно з універсальними правилами та нормами міжнародного права чи на основі права сили з ризиками занурити світ у хаос ескалації неконтрольованого насильства та руйнування. Це також – глобальна битва цінностей свободи і принципів демократії проти насильства та авторитаризму.

На відміну від російських марень про відродження радянської чи царської імперії, обернених у минуле, українські смисли про цю війну містять і надію на європейське відродження країни та народу, який виборює свій шанс на майбутнє.

Переважна установка української громадянської ідентичності та смисли української належності стали важливою основою консолідації та масового спротиву українського суспільства російській військовій агресії. Українське суспільство трансформувалось у потужний соціальний організм адаптації та спротиву російській військовій агресії.

У надзвичайних обставинах можна говорити про тимчасову або відносно тривалу деформацію соціальних інститутів. В екстремальному стані інститути незадовільно справляються з хаосом, який привносить війна. Перспектива відновлення хоча б більшої частини колишньої дієздатності відсувається за обрій визначеності

Найбільш значущим компонентом національного ідентитету стає ціннісний контекст збройного конфлікту: Україна, незалежність, історія, свобода, мужність, стійкість, ненависть, смуток, співчуття взаємодопомога.

Тотальна війна маргіналізує пацифізм як явище радикально, він не на часі й це прочитується будь-якими суб'єктами без помилок. Або ж його можна адекватно розглянути, хіба що у виродженій формі колабораціонізму.

Автори аналізують специфіку соціальних почуттів під час війни. Так, важливу роль відіграє такий феномен, як очікування.

В екстремальних умовах особистість занурюється у новий тип існування, потрапляючи у не повсякденний спосіб буття. Для нього характерними є суттєве погіршення умов життя та постійна загроза здоров'ю і навіть існуванню людей. Психологічний стан особистості тут не є статичним. На першому етапі він проявляється як шок, заціпеніння, потрясіння, істерика, страх, стрес. На цьому етапі руйнується звичний плин життя, свідомість сприймає нові обставини як абсурд, кошмар, фантастику, сновидіння. У них порушується логіка мислення, свідомість звужується, концентрується на проблемі виживання, витісняючи у сферу несвідомості інші теми. Відбувається активний пошук будь-якої форми виживання, можливої в даних умовах. Проте через певний час настає часткова адаптація особистості до цих умов. Людина тут набуває поза буденний досвід, але вона практично ніколи не може повністю адаптуватися. На другому етапі перебування в екстремальних умовах провідними емоціями стають дистрес, емоційне вигорання, розгубленість, безпорадність, невпевненість у завтрашньому дні. Однак тепер взаємодія особистості з екстремальними умовами життя ускладнюється, а не зводиться лише до емоційних реакцій. Людина починає включати інші складові особистісного потенціалу і її взаємодія з умовами життя ускладнюється. Подолати комплекс негативних емоцій вона здатна лише в результаті виходу із поля надзвичайних умов. Це, правдоподібно, трапляється або внаслідок якісної зміни самих цих умов, або завдяки просторовому переміщенню суб'єкта у нові умови. Оскільки найбільшим бажанням людей, що перебувають в екстремальних умовах, є вихід із них, а головним завданням – виживання, то весь їхній психологічний стан просякнутий очікуванням. У такій соціально-психологічній атмосфері виникає багато нереалістичних очікувань. Віддалене майбутнє особистість може створити в своїй уяві як ілюзію, як психотерапевтичний прийом. Сама ж реальність є жорсткою до неї. Тому вона хоча б у думках мріє і прагне розірвати ланцюги соціальних зв'язків, які тримають її у цих умовах, хоче вирватись із пекла негативних екстремальних умов, що склалися в її країні, і переміститись в інші реалії. Взагалі, в екстремальних умовах дуже часто виникають міфи, легенди, зміст яких розміщують не в минулому, а в майбутньому часі. Для них характерними є бездоказовість, некритичність, порушення причинно-наслідкових зв'язків, ірраціональність, прийняття несумісних речей, логічних суперечностей. В екстремальних умовах подібні розумові моделі виконують роль не пізнавальних засобів, а прийомів формування поведінки, сподівань про раптовий порятунок, про чудесне визволення, звільнення людей якоюсь загадковою силою від поточних страждань, поневірянь, жахів та страхів. Коли передбачення міфологічного або казкового типу впроваджено в індивідуальну, групову чи суспільну свідомість у вигляді передбачення – попередження про важливу бажану або важливу небажану подію, воно стає очікуванням. Таким чином, повна невизначеність, тушовість ситуації

компенсується очікуванням дива, чудес, несподіваних бажаних результатів. Нічим не аргументована надія на результативність легенд, віра в успіх міфів і казок стають основою такого роду очікувань. У сучасних умовах роль творців міфів і легенд значною мірою взяли на себе засоби масової комунікації, що продукують серед іншого й соціальні ілюзії. При цьому пропонувані ними химерні конструкції не сприймаються й не усвідомлюються їхніми реципієнтами як міфи. Навпаки, люди в них свято вірять. В екстремальних умовах, де є високим рівень невизначеності майбутнього, очікування стають одними з найважливіших чинників формування поведінки особистості. При цьому розрив між ними і дійсністю в цих умовах зростає.

Для більшості співвітчизників війна сьогодні відбувається не на полях битв, а у просторі комп'ютера і телевізора. Маніпулювання інформаційним полем, віртуалізація бойових дій стають невід'ємною складовою сучасних воєнних технологій. Сучасні масмедіа пропонують новий образ війни. Він конструюється з артилерійських і ракетних обстрілів, швидких вогневих контактів, артилерійських дуелей, роботи протиповітряної оборони. Дискурс війни намагається обґрунтувати себе через протиставлення інакшості. Інакшість українців для росіян фіксується у наборі номінацій «бандерівець», «фашист», «націоналіст». Те, чого прагне противник – редукація цієї інакшості, навернення у свою віру, і якщо редукація виявиться неможливою, то знищення.

Війна загострює екологічні проблеми. Відбудова, рятування понівеченого, зруйнованого війною середовища стає соціальною проблемою – викликом для громадян. У місцях активних бойових дій масштаб руйнувань екосистем, інфраструктури є величезним і з кожним днем збільшується. В книзі наводяться конкретні цифри, які ілюструють масштаби руйнувань. Росіяни намагаються зруйнувати здатність природного середовища підтримувати даний біологічний вид. Несуча здатність довкілля стає під загрозою. Відбувається справжній «екоцид» нашої країни з боку росіян. Загальним підсумком цієї війни є повсюдне й прискорене скорочення придатного для життя людей простору. Національний план післявоєнного відновлення має обов'язково включати заходи з відновлення та збереження екосистем.

В книзі багато уваги приділяється стану освіти під час війни. Наводяться численні факти та цифри руйнування системи освіти, наводяться також дані деяких соціологічних досліджень, що стосуються отримання освіти під час війни. Обговорюються умови для навчання як в Україні так і різних країнах, куди виїхали діти з батьками. Негативним наслідком війни в цій галузі буде неминуче погіршення умов отримання якісної шкільної освіти в нашій країні та труднощі з адаптацією до освітньої системи країни перебування для дітей-мігрантів. Значна частина студентів буде з різних причин виключена з системи вищої освіти України. Констатується, що в Україні значно посилюється ймовірність відмови від об'єктивного оцінювання якості освіти.

Обговорюються також проблеми здоров'я населення та ризики поширення соціально небезпечних хвороб під час війни. Медичний персонал і пацієнти змушені втекти, деякі поранені або вбиті. Під час війни порушується логістика доставки вакцин і доступ до них. Масштабні переміщення біженців, перебування у тісних приміщеннях і перебої з наданням медичної допомоги, зокрема, сприяють поширенню захворюваності на ВІЛ та туберкульоз.

Багато уваги приділено аналізу даних дослідження стану різних аспектів людського, гуманітарного розвитку. Робиться висновок, що всебічну дію війни на людський розвиток поки що важко визначити, адже, окрім очевидних на сьогодні безпосередніх людських жертв, руйнування економічної інфраструктури та міграції населення, матеріальних втрат, які вдасться більш-менш точно оцінити, війна матиме довгострокові соціальні, демографічні, культурні та психологічні наслідки, які поки що можна лише приблизно окреслити.

Книга насичена даними численних соціологічних досліджень сприйняття збройних конфліктів населенням України напередодні російської агресії. Відмічається гомогенність оцінок різними категоріями населення можливості вступу країни у війну.

В книзі приділяється увага економічним аспектам наслідків війни. Зокрема обговорюються практики виживання бізнесу. Серед основних заходів переналаштування макроекономічної стратегії України вказується на необхідність мобілізації більших ресурсів для покращення фіскального становища, трансформації податків на більш прогресивні, підвищенні ефективності невійськових витрат. Відбувається значний перерозподіл виробничих сил. Якщо економіку сходу країни та нафтопереробні заводи зруйновано, то високотехнологічний сектор ІТ залишається сильним. Це єдина галузь, де відбувається зростання. Продовжується розвиток діджиталізації країни. В умовах війни кількість українців, які користуються Інтернетом, не знизилась, а навпаки, значно збільшилась. Створено потужну «ІТ-армію», яка воює на новому сучасному кіберфронті.

Склався відчутний дисбаланс на ринку праці між попитом, що зростає і пропозицією, що зменшується. Цей дисбаланс продовжиться довго і навряд чи його вдасться швидко подолати після закінчення війни.

Станом на травень 2022 р. в Україні зникло близько 4,8 млн. робочих місць. Серед тих, хто мав роботу до війни, повноцінно працювали на час опитування лише 34% опитаних, віддалено або частково – 19%, змогли знайти нову роботу 6%, не працювали 39%. Збільшилось працівників з нестандартною зайнятістю. В кожній третій компанії очікується скорочення співробітників. Підприємці очікують глобальну рецесію.

Через війну 90% населення України може зіткнутися з бідністю та крайньою нужденністю: третина населення житиме за межею бідності, а ще 62% постануть перед високим ризиком зубожіння. Найближче

майбутнє не обіцяє ані закінчення війни, ані помітного економічного зростання економіки і, відповідно, грошових доходів зайнятого населення.

Сотні підприємств переїхали з небезпечних регіонів на захід країни, зареєстровано десятки тисяч нових бізнесів. Економіка України з початком повномасштабної війни не зазнала колапсу, як це сталося на початку 1990-х з крахом радянської командно-адміністративної системи, і багато в чому це відбулось завдячуючи механізмам ринкової економіки.

Наслідки війни включають довготривалу фізичну та психологічну шкоду дітям і дорослим. Через війну у кожного п'ятого (22%) фіксується той чи інший ступінь депресії, тривоги, посттравматичний стресовий розлад, біполярний розлад або шизофренія. Депресія частіше зустрічається у жінок, ніж у чоловіків. Психологічної підтримки буде потребувати близько 15 млн українців. Парадоксально, що громади, українці, які живуть далі від бойових дій, набагато тривожніші, ніж ті, хто знаходиться ближче до зони бойових дій. Наразі 50% опитаних намагаються активно вирішувати свої проблеми, 35% намагаються перечекаати.

Завдяки серії глибоких інтерв'ю з проблеми втрати життєвого і емоційного комфорту порівнювалися дані перших днів війни та перших трьох місяців війни. З'ясувалося, що думки та погляди людей дуже змінилися. Після звістки про початок війни, це здебільшого шок, розгубленість і страх. Пізніше давалися ознаки втоми та виснаженість. Багато хто говорив про спустошення та втрату себе у соціумі. Люди почали більше зосереджуватись на собі. Саме індивідуальне, а не суспільне вийшло на перший план. У відповідях панували відчай і зневіра порівняно із опитуванням про перші дні війни. Мова і громадянство, атрибутика прапора та національного одягу ставали найбільш значущими ознаками ідентичності.

Найголовнішим питанням початку війни став виїзд з постійного місця проживання. Через три місяці від початку війни люди відчували вже менше проблем із забезпеченням базових потреб, більшість зосереджувалась на своєму внутрішньому стані після переїзду. Наразі вони проживають в іншій країні, працюють не за спеціальністю, але почувуються комфортно.

В соціології війни одним із напрямків досліджень є соціальні проблеми окупації. Серед цих проблем слід відмітити явище колабораціонізму. Автори книги торкаються цієї проблеми. Відмічається, що загалом поняття колаборації не обов'язково має негативну конотацію, адже це просто співпраця. Але в ситуації окупації колабораціоніст – це перебіжчик, відступник, дезертир, той, хто зрадив принципи та переконання в годину найважчих випробувань для країни та її громадян. І тоді практики правозастосування і пред'явлення підозр прямо свідчать про перехід країни, яка зазнала нападу, до «політики відплати»,

яка обіцяє справедливе покарання за антипатріотизм у словах і діях. Однак межа між зрадою, що шукає вигоди, і вимушеною співпрацею з ворогом для виживання, у багатьох випадках не виразна.

В книзі серед методів дослідження використовуються включенні спостереження, якісні дослідження вражень учасників подій, зокрема досвіду сприйняття війни. Наводиться відповідна методологія. Йдеться про те, що сьогодні називається автоантропологією, автобіографічною етнографією чи соціологією, особистим, самоповідальним дослідженням і найчастіше авто етнографією. Розрізняють два паралельні напрями цього жанру. Евокативна автоетнографія, що «пробуджує спогади», передбачає автентичний, відкритий, ширий текстуальний опис життя, схожий на сповідальну розповідь. Аналітична автоетнографія не задовольняється метафоричним, виразним описом людського життя, що розмиває межі між літературою та соціальною наукою, відмовляється абстрагуватися і пояснювати трансформації культурних порядків, наполягає саме на останньому, щоб бути сумісною з епістемологічними припущеннями та цілями символічного інтеракціонізму. Відбувається класифікаційна робота із зібраними даними та перехід на мову теоретичних концептуалізацій. Її визначальні характеристики – використовувати емпіричні дані, щоб отримати уявлення про деякі ширші соціальні явища, ніж ті, які надаються самими даними.

Згідно одного з таких досліджень, практично всі інформанти відчували 24.02.2022 р. справжній шок, потрясіння засад буття. Різко звужились горизонти часової перспективи: молоді люди не могли після цієї дати планувати своє життя наперед на середньо – та довгостроковий період часу. Попри страхи, стреси, невротичні стани протягом перших місяців війни, з часом дедалі частіше люди опановували себе – давалися взнаки пошук і реалізація ними ефективних моделей поведінки в надзвичайних обставинах.

На матеріалі включеного спостереження аналізується динаміка адаптації населення в умовах постійних вибухів та сигналів тривоги. Повсякденність почала вибудовуватись за кризовими сценаріями виживання. Психологічна напруженість, емоційні реакції на реалії війни, дійшовши межі шоку, страху, паніки, почали поступово адаптуватися до реалій життя в стані війни. Далі відбувалася певна рутинізація у ставленні до подій. Зовнішні ознаки відродження життя в Києві, на жаль, не звільнили від внутрішнього напруження, яке також стало повсякденністю кожного киянина, як і кожного українця.

Автори книги зазначають, що через війну відбуваються зміни у соціальній структурі, класовій і статусній самоідентифікації. Екстраординарні події можуть як зменшувати ступінь нерівності, так і збільшувати; закривати наявні канали мобільності та відкривати нові. Міграційна криза різко змінила регіональну структуру населення. З'явилися нові соціальні ідентичності (біженці, волонтери). Згідно дослідження переважна більшість респондентів (52,4% у вересні

2022-го) ідентифікували себе через категорію «середній клас», а не робітник чи інтелігент, як в радянські часи. Після першого півроку війни країна залишається «суспільством середнього класу», на що вказує ромбоподібна соціальна структура. Але розподіли самооцінок демонструють спричинений війною тренд від ромбоподібної форми до пірамідальної: частка заможних і середніх різко зменшилася (у 3,4 та 1,6 рази відповідно), а нижчих за середніх і бідних збільшилася. Війна призвела до значущої низхідної динаміки соціальних самооцінок. Тим не менш відбувається стабільне відтворення довоєнного тренду соціальної самоідентифікації від радянської моделі до прозахідної, де домінують категорія «середній клас», що свідчить про соціальну стійкість країни.

Гібридна війна включає інформаційний компонент та пропаганду. Російська пропаганда розлюдило супротивника. Ті, хто постійно споживає викривлену інформацію, яку у величезному обсязі постачають російські засоби масової пропаганди, перетворюються на слухняних виконавців волі російської правлячої верхівки. Росіяни є жертвами послідовного імперського впливу на масову свідомість. Принципи деструктивної тоталітарної пропаганди, помножені на неймовірні кошти, – страшна зброя, що руйнує мораль і психічне здоров'я мас. Російська пропаганда направлена на дискредитацію української державності. І тепер нам слід думати про те, як повернути ініціативу та протистояти тій величезній шкоді іміджу України та українців, якої завдають російські пропагандисти. Слід розробити систему контрпропагандистського впливу, яка б базувалася на охопленні всіх сфер життя. Конструктивна українська пропаганда повинна дотримуватися трьох принципів: *історичність* (треба чітко роз'яснювати історичні корені та наступність зла); *олюднення українців* (треба наводити більше прикладів людської поведінки українців у нелюдських умовах); *авторитетність джерела інформації*.

Через війну відбувається прискорене формування консолідованої колективної ідентичності українців, зростання показників громадянської ідентичності, підтримки інтеграції України в Європейський Союз і НАТО. Взаємна емпатія, відчуття солідарності, підкріплені взаємодією, стали ключовими для цементування колективної ідентичності, важливої для формування політичної нації. Україні притаманна соціально-сталена воля до боротьби за свою країну, у населення зберігається високий рівень віри у перемогу та неприйнятність жодних компромісів з ворогом аж до повного визволення української території. Згідно досліджень, відбувається відчутне зниження регіональних відмінностей стосовно ставлення до історичних та геополітичних орієнтацій. В Україні також спостерігалась тенденція до збільшення частки населення, яке визначає себе насамперед громадянином України, й тих, хто пишається громадянством України.

Порівняно із мирним часом масова свідомість зазнає спостережуваних змін. Загалом упродовж 2014–2021 воєнних років національна дистанція в українському суспільстві не збільшилася, а радше навпаки – скоротилася. Аналогічна узагальнена тенденція притаманна й динаміці значень показника соціального самопочуття. Рівень соціального самопочуття в цей період зріс. На тлі війни протестні наміри знижуються впродовж 2014–2020 рр., і починають зростати лише на тлі пандемії Ковід-19. Реалізація цих протестних намірів унеможливилася з лютого 2022 р. після вторгнення в Україну російської армії. Помітно поменшало людей з почуттями страху, тривоги, песимізму, розгубленості та безвиході, що виникають при думках про майбутнє України. З іншого боку, суттєво побільшало людей з почуттями упевненості, оптимізму та, особливо, надії при розмислах про майбутнє України.

В книзі приділяється увага суспільним настроям під час війни. Зокрема проаналізовано стан довіри в суспільстві. Рівень довіри є чи не основним індикатором і фактором суспільного розвитку. Спираючись на емпіричні дослідження робиться висновок, що незважаючи на стрес перших місяців війни, українці не зневірилися. Соціальна довіра зросла за всіма компонентами. Найвищий рівень політичної довіри в даних травня 2022 р. мають армія, Президент та нацгвардія.

Не оминули автори книги проблему ставлення українців до російської спільноти. Майбутні стосунки українців з росіянами на початковому етапі війни є «ворожість» і «дистанціювання», у масовій свідомості переважає бажання захиститися від небезпечного сусіда-нападника.

Відмічається, що Українське суспільство перебуває в стані класичної травматичної ситуації, яка характеризується (за П. Штомкою) неочікуваністю і швидкістю настання; радикальністю, руйнуванням основ буття; екзогенністю, зовнішнім походженням; сприйняттям ситуації як несподіваної і шокуючої. Наводиться структурований аналіз суспільної травми та результати емпіричного дослідження спроби протистояти ситуації, що травмує.

Неодмінним аспектом дослідження суспільства є ціннісні орієнтації. Тож і в цій книзі наведені результати емпіричного дослідження впливу війни на ціннісні пріоритети. Наголошено, що сьогодні важливість добробуту і міцної сім'ї перетворилася на більшу значущість забезпечення власної безпеки і безпеки близьких людей. Згідно дослідження найважливішими цінностями є: державна незалежність України, власна безпека та безпека близьких людей. Найменше значення для людей має матеріальний добробут. Державна незалежність України є основною об'єднуючою ціннісною домінантою населення України.

Надано також результати дослідження за допомогою соціологічного тесту «Індекс соціетальних цінностей». У рейтингу оцінок значущості першу групу становлять цінності, які відповідають за виживання. До відповідних належать соціетальні цінності безпеки

(1 місце), сили, порядку, нормативності та рівності. Друга група цінностей за своєю суттю спрямована на забезпечення якості життя людей та країни. належать соціетальні цінності, для яких не переважає так відчутно – свобода, стабільність та самостійність. Нарешті, третя група цінностей спрямована на розвиток країни в широкому значенні: соціальному, науковому та кадровому. До цієї групи належать ті соціетальні цінності, для яких відносна більшість респондентів обирає варіант відповіді «може тимчасово знехтувати» в умовах воєнного часу. До них належать цінності різноманіття, розвитку та селективності.

Серед теоретичних розвідок цікавими є роздуми про засади майбутнього післявоєнного українського суспільства. Авторами відмічається, що Україна тяжіє до західного типу демократії, для якого притаманні неоліберальні цінності. Для розвитку ідей сучасного неолібералізму можна використати ідеї нової етики для глобального суспільства, бо головною відмінністю має бути культура діалогу в середині суспільства. Наголошено принципи політики майбутнього, а саме: прийняття принципу рефлексивності в основі сучасного мислення; увага до глибинних відносин між культурою та владою; визнання складності як принципу пізнання; визнання переваг різноманітності; плекання смирення як принципу ставлення до своєї культури; здатність урахувати різноманіття; взаємне навчання в діалозі задля позитивних змін. Актори, які займають домінуючі культурні позиції, якщо вони беруть участь у глобальних дискусіях у транскультурному дусі, зобов'язані відмовитися від домінування і від своїх безпідставних привілеїв.

Отже в монографії українських соціологів дискурс війни представлений системно, охоплює всі важливі аспекти суспільного життя. Проаналізовано економічні, соціальні, екологічні, психологічні наслідки війни, очікування населення, його настрої, домінуючі цінності. Період, який охоплюють соціологічні дослідження – це перші пів року з початку війни.

Слід чекати, що в наступному українські соціологи представлять результати досліджень стану суспільства через рік і більше після початку війни. Такі дослідження є важливим документом для історії України.